

ELŻBIETA NAPORA

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Zakład Psychologii

WSPARCIE DZIADKÓW I PRĘŻNOŚĆ A KOMUNIKACJA Z RÓWIEŚNIKAMI U ADOLESCENTÓW POCHODZĄCYCH Z RODZIN SAMOTNYCH MATEK

Streszczenie: Celem badań było sprawdzenie występowania różnic oraz związków między wsparciem dziadków i prężnością adolescentów a komunikowaniem się z rówieśnikami u badanych z rodzin samotnych matek, a także oszacowanie w tym związku roli płci badanych. Badania za pomocą Berlińskich Skal Wsparcia Społecznego (BSSS), autorskiej Skali Komunikowania się Adolescentów z Rówieśnikami (SKAR); Skali do Pomiaru Prężności – SPP-18 oraz ankiety osobowej przeprowadzono wśród 145 dorastających dziewcząt i 137 chłopców. Wyniki pokazały, że pod względem komunikowania się z rówieśnikami badani istotnie nie różnią się między sobą. Chłopcy mają istotnie

wyższą prężność, dziewczęta znacząco bardziej poszukują i więcej otrzymują wsparcia od dziadków. Ponadto dla obydwu grup stwierdzono istotną statystycznie dodatnią korelację pomiędzy prężnością, wsparciem dziadków a otwartością w komunikowaniu się badanych z rówieśnikami. Przeciwnie niż do związku z komunikacją trudną. Wnioskując, płeć adolescentów odgrywa znaczącą rolę w korzystaniu z zasobów w kształtowaniu komunikowania się z rówieśnikami.

Słowa kluczowe: prężność, wsparcie społeczne, rodzina samotnej matki, adolescencja.

WPROWADZENIE

Młodzież z rodzin samotnych matek jest narażona na pogorszenie samopoczucia, które jako wynik przedłużającej się sytuacji wzmożonego napięcia związanego z rozpadem rodziny może prowadzić do obniżenia zdolności adaptacyjnych w grupie rówieśniczej. Relacje z rówieśnikami są głównym kontekstem, w ramach których dokonuje się dynamiczny rozwój dziecka, kształtują się podstawowe umiejętności społeczne i mają wpływ na kształtowanie relacji interpersonalnych w późniejszym życiu (Grygiel, 2015). Relacje stanowią tło dla rozwoju adolescenta w sferach psychicznej, fizycznej, społecznej i duchowej (Hendo-Milewska, Wojtach, 2013; Poleszak, 2004). Są czynnikiem kształtującym emocjonalny dobrostan jednostki i są źródłem wsparcia społecznego. Mogą być także źródłem pokus i zagrożeń.

Akceptująca grupa rówieśnicza neutralizuje negatywne skutki wynikające np. z problemów rodzinnych i odwrotnie – wpływa na rodzaj i poziom otrzymywanego wsparcia (por. Goldstein, Davis-Kean, Eccles, 2005). Prawidłowe relacje z rówieśni-

kami zaspakajają potrzebę bliskości i przynależności, zapewniają poczucie bezpieczeństwa, podnoszą poczucie własnej wartości (Domagała-Zyśk, 2012). Pozwalają doświadczać różnych postaw (np. podziwu) oraz takich emocji, jak: szacunek, poczucie szczęścia, satysfakcji życiowej (Parker i in., 2015), ale także odrzucenia i izolacji. Frits van Wel (1994) pokazał, że młodzież w okresie między 12. a 20. r.ż. jako partnerów do rozmów na tematy osobiste częściej wybiera rówieśników niż rodziców. Młodzież, która opisuje rówieśników w pozytywny sposób, charakteryzuje się wyższym poczuciem wartości siebie i rzadziej obserwuje się u nich zaburzenia emocjonalne (Barrera, Chassin, Rogosch, 1993). Pomimo owej tendencji oraz wpływu rówieśników na postawy i zachowania adolescentów, warto dostrzec złożoność układów interpersonalnych występujących w grupie rówieśniczej (Napora, Pękała, 2014).

Presja rówieśników w grupie może prowadzić do nieprawidłowych zachowań jednostki i rodzić zachowania ryzykowne. Może powiększać prawdopodobieństwo pojawienia się zachowań społecznie nieakceptowanych, np. agresywnych (Mercer, De-Rosier, 2008). Skutki wystąpienia problemów związanych z relacjami rówieśniczymi często przekraczają sferę społeczną (Bukowski, Brendgen, Vitaro, 2008) i mogą prowadzić do zaburzeń o charakterze psychoemocjonalnym (Fontaine i in., 2009), do obniżenia samooceny (Birkeland, Breivik, Wold, 2014).

Ważnym aspektem w relacjach z rówieśnikami jest komunikowanie się, ujmowane jako wymiana informacji, która warunkuje powodzenie w relacjach (Rostowska, 2001; Harwas-Napierała, 2006). John Stewart (2000) podkreśla, że komunikowanie ma charakter transakcyjny, jest dynamicznym procesem zachodzącym pomiędzy uczestnikami i wymaga aktywnego zaangażowania jednostki. Konsekwencją transakcyjnego charakteru komunikowania się jest wzajemny wpływ uczestników interakcji na siebie. Spojrzenie transakcyjne na ten proces objaśnia to, co dzieje się pomiędzy ludźmi i w jaki sposób wymieniają ze sobą informacje.

Badacze, zajmując się komunikowaniem w rodzinie, podzielili ten proces na dwa style: otwarty i z trudnościami (Barnes, Olson, 1985). Pierwszy jest powiązany z okazywaniem sobie zaufania i podkreśla ważność osoby, przejawia się swobodą ujawniania uczuć i potrzeb. Otwartość w komunikowaniu się jest podstawą dobrych związków z rówieśnikami, która skutkuje wytworzeniem więzi pozwalających na rozumienie innych i bycie rozumianym przez nich (Napora, Pękała, 2014). Drugi styl – komunikacja z trudnościami, przejawia się w selektywności ujawniania informacji, wycofywania się z interakcji. Jej formami są: demonstracja przewagi, nadmierne sprawowanie kontroli, kłótniowość, obrażanie. Skutkiem takich zachowań może być niechęć rówieśników wobec siebie, zewnętrzna atrybucja przyczyn niepowodzeń (Ścibisz, 2009).

ZASOBY INDYWIDUALNE I ŚRODOWISKOWE

Zasoby to wszystko, co człowiek sobie ceni (Hobfoll, 2006), zwiększają odporność na stresujące zdarzenia i sytuacje oraz pełnią funkcję ochronną w życiu jednostki (Heszen, 2013; Sęk, 2003). Są nimi m.in. cechy osobowości, pokłady energii, warunki, w jakich jednostka żyje, które albo są cenione same w sobie jako potrzebne do przetrwania (bezpośrednio lub pośrednio) albo służą do zdobycia nowych zasobów umożliwiających przetrwanie (Hobfoll, 2006). Autorzy dzielą zasoby na dwie kategorie: indywidualne i środowiskowe (Basińska, 2009; Cieślak, Elias, 2004). Do pierwszej

należą: poczucie własnej wartości, optymizm, prężność, poczucie koherencji, radość życia, nadzieja (Basińska, 2009), pozytywne myślenie, dostęp do wsparcia ze strony rodziny i przyjaciół (Rose, Fatout, 2003). Do drugiej – wsparcie społeczne (Cieślak, Eliaz, 2004), status socjalny.

Brak ojca w rodzinie może być zagrożeniem utraty zasobów dziecka i źródłem wielu trudności. Stevan E. Hobfoll (2006) zwraca uwagę na koszty, jakie ponosi jednostka, starając się przystosować do środowiska, dodać należy, środowiska rodzinnego bez ojca. Tymi kosztami są tracone zasoby indywidualne, czyli wszystko to, co człowiek ceni, o co zabiega, by utrzymać zasoby na akceptowanym przez siebie poziomie. Stres, który jest reakcją na utratę lub choćby zagrożenie utraty zasobów, nie przebiega całkowicie świadomie. Gdy zagrożone są pewne zasoby, jednostka włącza automatycznie, nieświadomie określone wzorce zachowań i przekonań.

Prężność psychiczna jest ujmowana jako:

- proces skutecznego przezwyciężania negatywnych zdarzeń życiowych (Basińska, 2009; Kasprzak, Basińska, Lewandowska, 2013; Ogińska-Bulik, Juczyński, 2011);
- właściwość osobowości, względnie trwałą dyspozycją, która determinuje elastyczną adaptację do zmieniających się życiowych wymagań (Ogińska-Bulik, Juczyński, 2008);
- jako zdolność do zaradnego i adekwatnego radzenia sobie w realizacji codziennych zadań w zmiennych i nierzadko stresujących warunkach (Uchnast, 1997; Ogińska-Bulik, Juczyński, 2011; Wagnild, Young, 1993). Może moderować negatywne skutki stresu i promować adaptację. Wspólnym mianownikiem tych ujęć jest opis prężności jako właściwości umożliwiającej ludziom, utrzymywanie się na optymalnym poziomie sprawności działania oraz powrót do równowagi, pomimo niepowodzeń i napotykanych trudności (Heszen, 2013).

Prężność psychiczna jako podmiotowa właściwość człowieka jest charakteryzowana przez wielu autorów. Jest ujmowana jako trwały zasób jednostki (Fredrickson, 2001), jako mechanizm samoregulacji obejmujący elementy poznawcze, emocjonalne i behawioralne (Ogińska-Bulik, Juczyński, 2008), ale również jako szerszy konstrukt, który pełni nadrzędną rolę wobec innych zasobów jednostkowych. Pojęcie to obejmuje zarówno elementy poznawcze (np. przekonania i oczekiwania dotyczące m.in. spostrzegania rzeczywistości w kategoriach wyzwania oraz świadomość własnych kompetencji), emocjonalne (tendencja do aktywowania pozytywnych emocji, afekt pozytywny i stabilność emocjonalną), jak i behawioralne (podejmowanie działania w nowych sytuacjach, poszukiwanie nowych doświadczeń oraz podejmowanie różnorodnych i skutecznych strategii radzenia sobie z problemami) (Ogińska-Bulik, Juczyński, 2011; Turkiewicz-Maligranda, 2014).

Na podstawie teorii Frederica Flacha (1988) opartej o zasadę *reintegracji* (tzn. odnowienie, odzyskanie) prężność jest uznana za umiejętność jednostki do radzenia sobie z trudnymi wydarzeniami w życiu i jest ujmowana jako sprawność w przystosowaniu się do poradzenia sobie z podobnymi sytuacjami w przyszłości. Według autora na prężność składają się mocne strony, które są konieczne do udanego radzenia sobie ze zmianami. Teoria ta postulowała, że tymczasowe wyzwania są postrzegane jako okazje do radzenia sobie z trudnościami, dzięki którym człowiek odkrywa nowe mechanizmy dawania sobie rady i przeorganizowuje własną perspektywę spojrzenia na codzienne życie. Ten proces, definiowany jako reintegracja, pozwala zmienić spojrzenie na świat i siebie samego, w świetle procesu równowagi (za: Sagonne, De Caroli, 2016).

Posiadanie zasobu prężności okazało się sprzyjające w radzeniu sobie z doświadczaniem sytuacji stresowych. Osoby przejawiające wyższą prężność częściej spstrzegają sytuacje stresujące jako wyzwanie, częściej generują pozytywne emocje z nimi związane (Tugade, Fredrickson, 2004). Ułatwia to znalezienie rozwiązania oraz poddanie go ewaluacji pod względem jego użyteczności. Osoby te częściej doświadczają pozytywnych emocji i mają większą pewność siebie. W przeciwieństwie do osób z niską prężnością, które w obliczu stresu zachowują się w sposób sztywny i zachowawczy, a w ich reakcjach obserwuje się chaotyczność i rozproszenie (Letzring, Block, Funder, 2005).

Wsparcie społeczne to rodzaj interakcji społecznej podejmowanej przez wielu lub jednego jej uczestnika w stresowych, trudnych i problemowych sytuacjach życia codziennego (Sęk, Cieślak, 2004). Polega ono na wymianie informacji, emocji i dóbr materialnych w sytuacji trudnej (Sęk, 2003). Wielowymiarowa definicja wsparcia uwzględnia pięć jego elementów: sieć wsparcia, wsparcie udzielone, wsparcie otrzymane, aktywne uczestnictwo jednostki w życiu społecznym, jakość relacji (Laireiter, Baumann, 1992). Zwłaszcza relacje są źródłem odczuwania troski, akceptacji i pomocy w sytuacji potrzeby jednostki (Napora, Pękala, 2014).

Wzrost liczby rozwodów i rozpowszechnienia się rodzin niepełnych (Raclaw, Trawkowska, 2013) zwiększa zapotrzebowanie na opiekę nad dziećmi przez dalszych członków rodziny (Baker, Silverstein, Putney, 2008). Dzieci z rodzin samotnych rodziców korzystają z kontaktu z dziadkami, który jest ważnym czynnikiem ochronnym w ich życiu (Napora, 2016). Sarah A. Ruiz i Merrill Silverstein (2007) sugerują, że w rodzinach samotnych rodziców, jak również w odniesieniu do problemów rozwojowych, którym stawiają czoła nastolatki, dziadkowie mogą służyć za funkcjonalny substytut zmniejszający stres przeżywany przez młodzież. Wnioski te zgadzają się z ustaleniami innych autorów, którzy zaobserwowali, że bliski kontakt z dziadkami jest jednym z ochronnych czynników dla dzieci zagrożonych niedostosowaniem (Werner, Smith, 1982) częściowo dlatego, że ta relacja zapewnia dziecku nieprzerwaną opiekę w czasie zachodzących zmian w rodzinie. Dziadkowie są dla wnuków osobami, którym mogą zwierzyć się i rozmawiać o przeżywanych problemach, takich jak separacja i rozwód rodziców. Rola dziadków wzrasta szczególnie w sytuacji kryzysu i rozpadu dotychczasowego układu rodzinnego. Dziadkowie funkcjonują jako obserwatorzy zachowania rodziców (Dunn, Deater-Deckard, 2001) i są wskazywani jako źródło wsparcia i bufor moderujący negatywny wpływ, jaki mogą mieć na dziecko zmiany w strukturze rodziny (Ruiz, Silverstein, 2007).

Studia empiryczne nad związkami międzypokoleniowymi ujawniły, że udział dziadków w rodzinie samotnej matki pozytywnie wiąże się z jakością życia wnuków (Kozerska, Miszczak, Napora, 2015). Wsparcie dziadków wiąże się z mniejszą ilością objawów depresyjnych wnuków (Ruiz, Silverstein, 2007), korzystnie wpływa na ich rozwój poznawczy (Zawadzka, 1998; Sutor-Głodzik, Wnęk, 2008), wspomaga proces socjalizacji i zaspakajania potrzeb emocjonalnych i finansowych (Tyszkowa, 1990). Jeśli chodzi o cechy rodzicielskie, to płeć rodzica ma znaczenie. Dziadkowie ze strony matki częściej udzielają wsparcia i pomocy rodzinie swojego dziecka niż dziadkowie ze strony ojca (Napora, Kozerska, Schneider, 2014). Natomiast jeśli chodzi o kontakt z dziadkami, to w porównaniu do wnuków z rodzin pełnych, te z rodzin samotnych rodziców rzadziej miały kontakt z dziadkami ze strony obojga rodziców. Częściej utrzymują kontakt ze strony matki, ze względu na fakt, że zdecydowanie więcej samotnych rodziców to samotne matki (Baxter, Warren, 2016).

Ogólnie ujmując, wsparcie dziadków wzbogaca szeroko rozumiane zasoby rodziny, w szczególności zaś korzyści przynosi wsparcie emocjonalne, które przyczynia się do łagodzenia niepokojów, lęku (Kriegerle, 2015) związanego z rozpadem rodziny. Emmy E. Werner i Ruth S. Smith (1982) zidentyfikowali kontakt z dziadkami jako jeden z czynników ochronnych dzieci (bez względu na płeć) z ryzykiem niedostosowania społecznego. To sugeruje, że większe zaangażowanie dziadków jest związane z mniejszą ilością problemów emocjonalnych i większą otwartością w zachowaniach prospołecznych.

Podstawą teoretyczną tych badań jest koncepcja zachowania zasobów Hobfolla (2006), która pozwala objaśnić mechanizmy pozytywnej adaptacji społecznej jednostki. Przyjmując, że ogólnym celem aktywności ludzkiej jest uzyskiwanie, utrzymanie i ochrona zasobów, spodziewano się, że sposób i jakość przystosowania się jednostki do otaczającego świata zależy od posiadanych, spostrzeganych, poszukiwanych przez nią zasobów.

Celem badań było sprawdzenie, jakie zachodzą różnice oraz jaki występuje związek pomiędzy wsparciem dziadków i prężnością a komunikowaniem się z rówieśnikami u chłopców oraz u dziewcząt pochodzących z rodzin samotnych matek. Przyjmując, że okres adolescencji jest czasem trudnym dla młodzieży (Oleszkowicz, Senejko, 2013), a stopień trudności dodatkowo zwiększa się w rodzinach, które przeżywają kryzys związany z rozpadem związku rodziców wskutek ich rozwodu, separacji, śmierci.

Komunikowanie się z rówieśnikami ma zarówno dla chłopców, jak i dziewcząt istotne znaczenie oraz wpływa na odbiór sygnałów, np. o potencjalnych trudnościach we wzajemnych kontaktach. W relacjach z rówieśnikami znaczącą rolę odgrywają różnego rodzaju zasoby posiadane przez jednostkę. Osoby cieszące się wyższymi umiejętnościami radzenia sobie z problemami są bardziej otwarte w relacjach z rówieśnikami. Zastanawiano się, jak zestawienie dwóch ważnych rodzajów zasobów, jakimi są wsparcie dziadków i prężność adolescentów, określi jakość komunikowania się z rówieśnikami u chłopców i dziewcząt. Przyjęto, że ocena zasobów społecznych – wsparcia dziadków oraz zasobu indywidualnego – prężności, będą różnicowane płcią badanych i będą istotnie wiązać się z komunikowaniem. Spodziewano się, że wysokość wsparcia dziadków i wysokość prężności u chłopców oraz u dziewcząt pochodzących z rodzin samotnych matek będzie przekładać się na ich komunikowanie się z rówieśnikami. Te zasoby mogą przeciwdziałać sytuacjom, które sprzyjają problemowemu komunikowaniu się badanych z rówieśnikami. Przegląd literatury dostarczył przesłanek do sformułowania następujących pytań i hipotez badawczych:

1. Jak dziewczęta i chłopcy z rodzin samotnych matek różnią się oceną wsparcia ze strony dziadków? H_1 . Dziewczęta istotnie korzystniej oceniają wsparcie uzyskiwane od dziadków niż chłopcy.
2. Jak dziewczęta i chłopcy z rodzin samotnych matek różnią się oceną prężności psychicznej? H_2 . Chłopcy istotnie korzystniej oceniają prężność psychiczną niż dziewczęta.
3. Jak dziewczęta i chłopcy z rodzin samotnych matek różnią się oceną komunikowania się z rówieśnikami? H_3 . Dziewczęta są bardziej otwarte w komunikowaniu się z rówieśnikami niż chłopcy.
4. Jakie są związki pomiędzy wsparciem ze strony dziadków a prężnością psychiczną w grupie dziewcząt, a jakie w grupie chłopców? H_4 . Im wyższe oceny przez adolescentów wsparcia od dziadków, tym wyższa u nich prężność. Więcej istotnych związków oczekuje się w grupie dziewcząt niż w grupie chłopców.

5. Jakie są związki pomiędzy prężnością a komunikowaniem się z rówieśnikami u dziewcząt, a jakie u chłopców? H_5 . Im wyższa prężność u adolescentów, tym bardziej są otwarci w komunikowaniu się z rówieśnikami. Więcej istotnych związków oczekuje się w grupie chłopców niż w grupie dziewcząt.
6. Jakie są związki pomiędzy wsparciem dziadków a komunikowaniem się z rówieśnikami u adolescentów? H_6 . Im wyższe wsparcie od dziadków, tym bardziej adolescenti są otwarci w komunikowaniu się z rówieśnikami, bez względu na płeć badanych.

METODA

Osoby badane

Badani celowo dobrani to 282 adolescentów pochodzących z rodzin samotnych matek, które były w różnych sytuacjach związanych ze stanem cywilnym (matki były rozwiedzione, wdowy, w separacji). Pośród badanych niewiele ponad połowę, stanowią dziewczęta ($n = 145$; 51,04%), chłopcy – 48,96% ($n = 137$). Średni wiek dziewcząt $M = 16,24$ lat ($SD = 2,08$), chłopców $M = 17,01$ ($SD = 2,16$). W opisie badanej grupy wzięto pod uwagę także inne cechy – ze wsi badanych było 148 osób (51,38%), z miasta – 130 (45,13%). Średnia czasu bez obecności ojca, dla dziewcząt $M = 6,88$ ($SD = 3,8$), dla chłopców $M = 8,11$ ($SD = 3,59$). Najkrótszy czas nieobecności ojca to trzy lata, najdłuższy 16 lat. Częstość kontaktów z ojcem – na jeden raz w miesiącu wskazało 44,76% dziewcząt i 38,37% chłopców; na zerwany kontakt przez ojca – 28,57% dziewcząt i 38,71% chłopców; na sporadyczne kontakty w tygodniu i w roku – tyle samo dziewcząt 13,33%; chłopców – na kontakty w roku 13,98%, w tygodniu – 8,6%. Nie żyjących dziadków ze strony matki było 25 (8,68%), babć – 12 (4,16%). Częstość kontaktów z żyjącą babcią – oceniono jako bardzo rzadkie i wcale – 12 (4,16%), jako przeciętne przez 64 (22,22%), bardzo częste – 200 (64,44). Z dziadkiem – bardzo rzadkie i wcale przez 26 (9%), przeciętne – 76 (26,38%), bardzo częste – 155 (53,81).

Narzędzia

Narzędzia badawcze to *Berlińskie Skale Wsparcia Społecznego* (BSSS) w opracowaniu Aleksandry Łuszczynskiej, Moniki Kowalskiej, Magdaleny Mazurkiewicz i Ralfa Schwarzera (2006) to pięć niezależnych skal. Są to: 1) spostrzegane dostępne wsparcie, 2) zapotrzebowanie na wsparcie, 3) poszukiwanie wsparcia, 4) aktualnie otrzymywane wsparcie oraz wymiar satysfakcji ze wsparcia, 5) wsparcie buforująco-ochraniające. Nazwy skal odpowiadają określeniom zmiennych. *Spostrzegane Dostępne Wsparcie*, skala odnosi się do oceny dostępności pomocy ze strony innych, która to pomoc ma bezpośredni wpływ na zdrowie i dobrostan, niezależnie od czynników sytuacyjnych (8 pozycji); *Zapotrzebowanie na Wsparcie*, skala określa potrzebę wykorzystania wsparcia w sytuacji stresowej (4 pozycje); *Poszukiwanie Wsparcia*, jest miarą częstotliwości poszukiwania pomocy u innych osób (5 pozycji), *Aktualnie Otrzymywane Wsparcie*, skala parametryzuje spostrzeganą pomoc udzieloną przez innych, redukującą poczucie zagrożenia w sytuacjach stresowych (14 pozycji) oraz *Satysfakcja ze Wsparcia* (1 pozycja) parametryzuje pomiar owej satysfakcji, *Wsparcie buforująco-ochronne*, skala pozwala mierzyć wsparcie definiowane jako ochranianie bliskich przed złymi wiadomościami (6 pozycji). Wykorzystanie skal polega na tym, że osoba badana wy-

raza według czteropunktowej skali (od 1 – „zdecydowanie nie”, do 4 – „zdecydowanie tak”) swój stosunek do przedstawionych twierdzeń. Wyniki obliczane są dla poszczególnych skal. Większa liczba punktów oznacza większe spostrzegane wsparcie społeczne¹⁾. Współczynnik α Cronbacha dla poszczególnych skal zawierał się w przedziale od 0,59 do 0,89 (Łuszczczyńska i in., 2006).

Komunikowanie się z rówieśnikami zostało ocenione autorską *Skalą Komunikowania się Adolescentów z Rówieśnikami* (SKAR), z perspektywy dwóch podskal, *Otwartość* oraz *Trudności*. Otwartość w komunikowaniu się polega na szczerym i prostolinijnym ujawnianiu siebie, na zwierzaniu się. Badany określa w skali 5-stopniowej (1 – całkowicie się nie zgadza, 5 – całkowicie się zgadza), w jakim stopniu dane twierdzenie odnosi się do rówieśnika. Ogólny rezultat oblicza się poprzez zsumowanie ocen. Im wyższy rezultat uzyskuje badany w skali otwartości, tym bardziej jawnie i otwarcie komunikuje się z rówieśnikiem. Jeśli chodzi o komunikację z trudnościami, to rezultat uzyskany przez adolescenta jest tym bardziej pozytywny, im mniejszy jest jego wynik liczbowy. Narzędzie cechuje się właściwościami satysfakcjonującymi (α Cronbacha w badaniach dla podskali *Otwartość* wynosił 0,93, dla podskali *Trudności* – 0,92). Proces walidacji psychometrycznej wskazuje na zadawalające oceny w zakresie trafności i rzetelności skali (Napora, 2018).

Prężność psychiczną zmierzono *Skalą Pomiaru Prężności* – SPP-18 (Ogińska-Bulik, Juczyński, 2011), która mierzy ogólny poziom prężności. Badany ustosunkowuje się do poszczególnych twierdzeń na pięciopunktowej skali Likerta (od 0 – zdecydowanie nie, do 4 – zdecydowanie tak). Narzędzie służy do oceny indywidualnego nasilenia prężności w czterech wymiarach: optymistyczne nastawienie i energia, wytrwałość i determinacja w działaniu, poczucie humoru i otwartość na nowe doświadczenia oraz kompetencje osobiste i tolerancja negatywnego afektu. Współczynnik zgodności wewnętrznej mierzony wskaźnikiem α Cronbacha dla całej skali wynosił 0,89.

Do zebrania danych socjodemograficznych wykorzystano ankietę własnej konstrukcji. Pytano w niej o wiek, płeć, miejsce zamieszkania, czas nieobecności ojca, częstość kontaktów z ojcem, częstość kontaktów z dziadkami.

Procedura

Dobór osób badanych był celowy, z uwzględnieniem dwóch warunków: faktu pozostawania w rodzinie samotnej matki oraz bycie w okresie dorastania. Badania prowadzono wśród młodzieży z rodzin samotnych matek z dwóch województw kraju, śląskiego i łódzkiego. Warunki dotyczące prowadzenia badań były dobierane losowo – przygotowani ankieterzy, wysłani byli do losowo wybranych szkół. Osoby, które wyraziły zgodę na uczestnictwo w badaniu, otrzymywały zestaw kwestionariuszowy wraz z instrukcją postępowania. Badania były prowadzone anonimowo, indywidualnie, bez ograniczenia czasu. Ankieterzy informowali badanych o możliwości wycofania się z badań na każdym etapie, bez konieczności uzasadnienia decyzji. Badania zrealizowano w okresie od marca do października 2016 r.

¹⁾ W badaniach nad oceną wsparcia od dziadków przez adolescentów, po konsultacji i za zgodą A. Łuszczczyńskiej wykorzystano następujące skale: *Spostrzegane Dostępne Wsparcie*, *Aktualnie Otrzymywane Wsparcie*, *Zapotrzebowanie na Wsparcie*, *Poszukiwanie Wsparcia*, *Satysfakcja ze Wsparcia* (korespondencja e-mail z dn. 29.03.2016).

Ze względu na rozkład wyników odbiegający od rozkładu normalnego zastosowano nieparametryczne testy istotności, test Manna-Whitneya oraz współczynnik korelacji *rho* Spearmana. Analizy statystyczne przeprowadzono za pomocą pakietu statystycznego PQStat wersja 1.6.4.110.

WYNIKI

Ocena wsparcia dziadków przez adolescentów z rodzin samotnych matek

Różnice pomiędzy chłopcami i dziewczętami w odniesieniu do wsparcia dziadków zamieszczono w tabeli 1. Pod względem wsparcia społecznego dziadków grupy istotnie różnią się co do niektórych rodzajów wsparcia społecznego. Różnice dotyczą, Poszukiwanie wsparcia – grupa dziewcząt wykazuje istotnie wyższe wyniki ($M = 15,57$; $SD = 3,16$) niż grupa chłopców ($M = 14,97$; $SD = 2,76$) ($z = 2,46$; $p = 0,013$; $rg^{2) = 0,146$). Wyniki sugerują wyższą skłonność dziewcząt do poszukiwania u dziadków wsparcia społecznego. Także w zakresie Aktualnie otrzymywane wsparcie emocjonalne – w grupie dziewcząt ($M = 31,03$; $SD = 5,59$) w porównaniu do chłopców ($M = 29,45$; $SD = 6,03$) wyniki są istotne statystycznie ($z = 2,39$; $p = 0,016$; $rg = 0,142$), otrzymywane wsparcie informacyjne – w grupie dziewcząt ($M = 6,78$; $SD = 1,59$), w grupie chłopców ($M = 6,5$; $SD = 1,43$). Wyniki te różnią się istotnie statystycznie ($z = 2,40$; $p = 0,016$; $rg = 0,142$), w grupie dziewcząt uchwyciono wyższe wyniki w porównaniu do chłopców.

TABELA 1. Wyniki testu Manna-Whitneya dla wsparcia społecznego ze względu na płeć adolescentów

Analizowane zmienne	Badani		Dziewczeta (n = 147)		z	p	rg
	Chłopcy (n = 135)		M	SD			
Spostrzegane wsparcie emocjonalne	13,96	1,84	14,18	2,01	1,23	0,215	0,073
Spostrzegane wsparcie instrumentalne	13,97	2,41	14,13	2,12	1,59	0,111	0,094
Zapotrzebowanie na wsparcie	11,82	1,96	12,20	1,95	1,06	0,288	0,063
Poszukiwanie wsparcia	14,97	2,76	15,57	3,16	2,46	0,013	0,146
Otrzymywane wsparcie emocjonalne	29,45	6,03	31,03	5,59	2,39	0,016	0,142
Otrzymywane wsparcie instrumentalne	10,04	1,90	10,29	1,95	1,43	0,151	0,085
Otrzymywane wsparcie informacyjne	6,50	1,43	6,78	1,59	2,40	0,016	0,142
Satysfakcja ze wsparcia	3,47	0,75	3,65	0,98	1,60	0,109	0,095

Ozn.: z – test Manna-Whitneya

Pod względem pozostałych zmiennych grupy nie różnią się istotnie statystycznie.

2) *rg* – Rangowy współczynnik korelacji dwuseryjnej Glassa – miara siły efektu, przyjmuje wartości w przedziale $\langle -1,1 \rangle$.

Prężność adolescentów i ich komunikowanie się z rówieśnikami

Zamieszczone w tabeli 2 wyniki pokazują, że płeć nie różnicuje wysokości prężności w grupie młodzieży, poza Prężnością ogólną oraz jego dwoma wymiarami – Wytrwałość i determinacja w działaniu oraz Kompetencje osobiste i tolerancja negatywnego afektu. Chłopcy ujawnili istotnie wyższe wyniki związane z prężnością ogólną ($M = 58,62$; $SD = 9,98$) niż dziewczęta ($M = 55,97$; $SD = 10,34$) ($z = 2,21$; $p < 0,026$; $rg = 0,131$). Wyższe wyniki w grupie chłopców niż w grupie dziewcząt uchwycono także dla dwóch wymiarów prężności. Dla wymiaru – Kompetencje osobiste i tolerancja negatywnego afektu w grupie chłopców zaobserwowano znacząco wyższy poziom wyników ($M = 12,97$; $SD = 2,49$) i w grupie dziewcząt ($M = 11,97$; $SD = 2,89$), wyniki są statystycznie istotne ($z = 3,10$; $p = 0,001$; $rg = 0,184$) oraz dla Wytrwałość i determinacja w działaniu, w grupie chłopców ($M = 16,26$; $SD = 3,08$) niż w grupie dziewcząt ($M = 15,69$; $SD = 2,96$), efekty także są statystycznie istotne ($z = 1,93$; $p = 0,053$; $rg = 0,114$).

TABELA 2. Wyniki testu Manna-Whitneya dla prężności u adolescentów ze względu na płeć badanych

Analizowane zmienne	Badani		Chłopcy ($n = 135$)		Dziewczęta ($n = 147$)		z	p	rg
	M	SD	M	SD	M	SD			
Prężność ogólna	58,62	9,98	55,97	10,34	2,21	0,026	0,131		
Optymistyczne nastawienie i energia	16,31	2,95	15,67	2,28	1,90	0,056	0,113		
Wytrwałość i determinacja w działaniu	16,26	3,08	15,69	2,96	1,93	0,053	0,114		
Poczucie humoru i otwartość	13,17	2,68	12,72	2,46	1,47	0,140	0,087		
Kompetencje osobiste i tolerancja negatywnego afektu	12,97	2,49	11,97	2,89	3,10	0,001	0,184		

Pozostałe otrzymane wyniki okazały się statystycznie nieistotne.

TABELA 3. Wyniki testu Manna-Whitneya dla komunikowania się adolescentów z rówieśnikami ze względu na płeć badanych

Analizowane zmienne	Badani		Chłopcy ($n = 135$)		Dziewczęta ($n = 147$)		z	p	rg
	M	SD	M	SD	M	SD			
Komunikowanie otwarte	39,24	6,88	39,26	7,91	0,10	0,914	0,005		
Komunikowanie z trudnościami	23,09	9,26	24,57	10,39	1,19	0,230	0,070		

Wsparcie dziadków a prężność adolescentów

Wyniki zamieszczone w kolejnych tabelach pokazują związki pomiędzy wsparciem dziadków a prężnością ogólną w grupie dziewcząt (tab. 4) i w grupie chłopców (tab. 5).

Uzyskane wartości współczynników korelacji r_{ho} Spearmana między Spostrzeganym wsparciem dziadków a prężnością ogólną i jego wymiarami w grupie dziewcząt

TABELA 4. Wartości współczynników korelacji *r_{ho}* Spearmana pomiędzy wsparciem dziadków a prężnością w grupie dziewcząt (*n* = 147)

Wsparcie społeczne	Prężność i wymiary				
	Ogólna	I	II	III	IV
Spostrzegane wsparcie emocjonalne <i>p</i>	0,39 < 0,001	0,31 < 0,001	0,41 < 0,001	0,35 < 0,001	0,41 < 0,001
Spostrzegane wsparcie instrumentalne <i>p</i>	0,38 < 0,001	0,34 < 0,001	0,37 < 0,001	0,34 < 0,001	0,33 < 0,001
Zapotrzebowanie na wsparcie <i>p</i>	0,30 < 0,001	0,24 0,002	0,38 < 0,001	0,33 < 0,001	0,18 0,022
Poszukiwanie wsparcia <i>p</i>	0,48 < 0,001	0,45 < 0,001	0,44 < 0,001	0,43 < 0,001	0,43 < 0,001
Otrzymywane wsparcie emocjonalne <i>p</i>	0,09 0,261	0,11 0,176	0,07 0,387	0,05 0,522	0,11 0,184
Otrzymywane wsparcie instrumentalne <i>p</i>	0,18 0,022	0,20 0,011	0,24 0,003	0,15 0,056	0,12 0,125
Otrzymywane wsparcie informacyjne <i>p</i>	0,22 0,006	0,24 0,002	0,21 0,008	0,12 0,129	0,21 0,008
Satysfakcja ze wsparcia <i>p</i>	0,13 0,101	0,18 0,025	0,13 0,106	0,08 0,334	0,11 0,157

Ozn.: Wymiar I – Optymistyczne nastawienie i energia; Wymiar II – Wytrwałość i determinacja w działaniu; Wymiar III – Poczucie humoru i otwartość na nowe doświadczenia; Wymiar IV – Kompetencje osobiste i tolerancja negatywnego afektu; *p* – poziom istotności

TABELA 5. Wartości współczynników korelacji *r_{ho}* Spearmana pomiędzy wsparciem dziadków a prężnością w grupie chłopców (*n* = 135)

Wsparcie społeczne	Prężność i wymiary				
	Ogólna	I	II	III	IV
Spostrzegane wsparcie emocjonalne <i>p</i>	0,52 < 0,001	0,44 < 0,001	0,47 < 0,001	0,54 < 0,001	0,54 < 0,001
Spostrzegane wsparcie instrumentalne <i>p</i>	0,48 < 0,001	0,42 < 0,001	0,41 < 0,001	0,47 < 0,001	0,51 < 0,001
Zapotrzebowanie na wsparcie <i>p</i>	0,07 0,381	0,05 0,554	0,02 0,801	0,10 0,197	0,12 0,153
Poszukiwanie wsparcia <i>p</i>	0,14 0,097	0,13 0,118	0,07 0,375	0,14 0,091	0,15 0,064
Otrzymywane wsparcie emocjonalne <i>p</i>	0,08 0,34	0,03 0,716	0,03 0,718	0,12 0,128	0,13 0,107
Otrzymywane wsparcie instrumentalne <i>p</i>	0,24 0,003	0,16 0,050	0,11 0,185	0,29 < 0,001	0,29 < 0,001
Otrzymywane wsparcie informacyjne <i>p</i>	0,13 0,109	0,07 0,337	0,04 0,643	0,21 0,013	0,18 0,027
Satysfakcja ze wsparcia <i>p</i>	0,19 0,021	0,15 0,074	0,06 0,44	0,30 < 0,001	0,23 0,004

Ozn. jak przy tabeli 3

okazały się dodatnimi i wysokimi wartościami (powyżej 0,3). W każdym przypadku są to wartości statystycznie istotne ($p < 0,001$). Ponadto otrzymane wartości współczynników korelacji ρ Spearmana dla związku pomiędzy prężnością ogólną a Zapotrzebowaniem i Poszukiwaniem wsparcia okazały się dodatnie i istotne statystycznie. Otrzymywane wsparcie od dziadków (poza wsparciem emocjonalnym) wykazuje związek z prężnością ogólną i z jego niektórymi wymiarami: Optymistyczne nastawienie i energia oraz Wytrwałość i determinacja w działaniu. Poza tym Otrzymywane wsparcie informacyjne wykazuje dodatnie i istotne statystycznie związki z Kompetencje osobiste i tolerancja negatywnego afektu, a Satysfakcja ze wsparcia wykazała istotny związek z jedynym wymiarem – Optymistyczne nastawienie i energia ($\rho = 0,18$; $p = 0,025$).

Uzyskane wartości współczynników korelacji ρ Spearmana między Spostrzeganym wsparciem dziadków a prężnością ogólną i jego wymiarami w grupie chłopców okazały się dodatnimi oraz wysokimi wartościami (powyżej 0,4). W każdym przypadku wartości te są statystycznie istotne ($p < 0,001$). Również wartości współczynników korelacji ρ Spearmana dla związku pomiędzy Otrzymywanym wsparciem instrumentalnym a prężnością ogólną i jej wymiarami – Optymistyczne nastawienie i energia, Poczucie humoru i otwartość na nowe doświadczenia oraz Kompetencje osobiste i tolerancja negatywnego afektu korelacje okazały się dodatnie istotne statystycznie (poza Otrzymywanym wsparciem emocjonalnym). Poza tym Otrzymywane wsparcie informacyjne wykazuje dodatnie istotne statystycznie związki z: Kompetencje osobiste i tolerancja negatywnego afektu, a wynik Satysfakcja ze wsparcia okazał się dodatnim istotnym statystycznie związkiem z prężnością ogólną ($\rho = 0,19$; $p = 0,021$), Poczuciem humoru i otwartością na nowe doświadczenia ($\rho = 0,30$; $p < 0,001$) oraz Kompetencje osobiste i tolerancja negatywnego afektu ($\rho = 0,23$; $p = 0,004$).

Prężność adolescentów i wsparcie dziadków a komunikowanie się badanych z rówieśnikami

W celu sprawdzenia występowania związku pomiędzy oceną przez badanych prężności i wsparcia dziadków a komunikowaniem się z rówieśnikami skorelowano wyniki ze *Skali Pomiaru Prężności*, wyniki otrzymane za pomocą *Berlińskich Skal Wsparcia Społecznego* oraz efekty otrzymane za pomocą *Skali Komunikowania się Adolescentów z Rówieśnikami*. Współczynniki korelacji dla związku prężności z komunikowaniem się z rówieśnikami dla grup wydzielonych ze względu na płeć badanych przedstawiono w tabeli 5. Dane dla związku wsparcia społecznego dziadków z komunikowaniem się w grupach wydzielonych ze względu na płeć badanych zawarto w tabelach 6 i 7.

Otrzymane wyniki dla związku pomiędzy prężnością ogólną i jego wymiarami a otwartym komunikowaniem się badanych z rówieśnikami pokazały dodatnie oraz wysokie współczynniki korelacji (powyżej 0,3), które w każdym przypadku są statystycznie istotne. Dla związku pomiędzy prężnością ogólną i jego wymiarami a trudnościami w komunikowaniu się badanych z rówieśnikami wyniki pokazały ujemne wysokie wartości współczynników korelacji. Otrzymane związki są silne ($< 0,3$) i bardzo silne ($< 0,5$). Wyniki te sugerują, że wraz ze wzrostem prężności ogólnej i jego wymiarów istotnie wzrastają wyniki dla otwartego komunikowania się z rówieśnikami, zarówno w grupie chłopców, jak i w grupie dziewcząt oraz istotnie obniżają się wyniki dla trudności w komunikowaniu się w każdej grupie badanych.

Otrzymane wartości współczynników korelacji ρ Spearmana w grupie chłopców pomiędzy Spostrzeganym wsparciem emocjonalnym ($\rho = 0,57$; $p < 0,001$), in-

TABELA 6. Wartości współczynników r_{ho} Spearmana pomiędzy prężnością a komunikacją z rówieśnikami w grupie dziewcząt i w grupie chłopców

Prężność	Komunikowanie się	Płeć	r_{ho}	S.E.	-95% CI	+95% CI	t	p
Ogólna	otwarte	Dz.	0,57	0,06	0,44	0,67	8,35	< 0,001
		Chł.	0,57	0,06	0,45	0,68	8,27	< 0,001
	z trudnościami	Dz.	-0,37	0,07	-0,50	-0,22	-4,85	< 0,001
		Chł.	-0,43	0,07	-0,56	-0,28	-5,64	< 0,001
Wymiar I	otwarte	Dz.	0,54	0,06	0,42	0,65	7,91	< 0,001
		Chł.	0,51	0,07	0,37	0,62	6,97	< 0,001
	z trudnościami	Dz.	-0,36	0,07	-0,40	-0,20	-4,66	< 0,001
		Chł.	-0,34	0,08	-0,48	-0,18	-4,33	< 0,001
Wymiar II	otwarte	Dz.	0,57	0,06	0,44	0,67	8,40	< 0,001
		Chł.	0,50	0,07	0,37	0,64	6,92	< 0,001
	z trudnościami	Dz.	-0,40	0,07	-0,53	-0,26	-5,39	< 0,001
		Chł.	-0,39	0,07	-0,53	-0,21	-4,92	< 0,001
Wymiar III	otwarte	Dz.	0,51	0,07	0,38	0,62	7,26	< 0,001
		Chł.	0,57	0,06	0,44	0,67	8,21	< 0,001
	z trudnościami	Dz.	-0,32	0,07	-0,46	-0,17	-4,19	< 0,001
		Chł.	-0,43	0,07	-0,56	-0,28	-5,66	< 0,001
Wymiar IV	otwarte	Dz.	0,47	0,07	0,33	0,59	6,56	< 0,001
		Chł.	0,58	0,06	0,46	0,68	8,46	< 0,001
	z trudnościami	Dz.	-0,29	0,07	-0,43	-0,13	-3,65	0,004
		Chł.	-0,47	0,07	-0,59	-0,32	-6,28	< 0,001

Objaśnienia: Wymiar I – Optymistyczne nastawienie i energia; Wymiar II – Wytrwałość i determinacja w działaniu; Wymiar III – Poczucie humoru i otwartość na nowe doświadczenia; Wymiar IV – Kompetencje osobiste i tolerancja negatywnego afektu

strumentalnym ($r_{ho} = 0,56$; $p < 0,001$) a otwartością komunikowania się z rówieśnikami okazały się istotne statystycznie. Podobna sytuacja dotyczy związku pomiędzy Otrzymywanym wsparciem emocjonalnym ($r_{ho} = 0,26$; $p = 0,001$), instrumentalnym ($r_{ho} = 0,31$; $p = 0,002$) oraz informacyjnym ($r_{ho} = 0,30$; $p = 0,002$), pomiędzy Satisfakcją ze wsparcia ($r_{ho} = 0,24$; $p < 0,003$) z otwartym komunikowaniem się chłopców z rówieśnikami, gdzie wyniki okazały się również istotne statystycznie. Pozostałe współczynniki korelacji statystycznie są nieistotne.

Współczynniki korelacji r_{ho} Spearmana w grupie dziewcząt pomiędzy Spostrzeganym wsparciem emocjonalnym ($r_{ho} = 0,45$; $p < 0,001$), instrumentalnym ($r_{ho} = 0,57$; $p < 0,001$) a otwartością komunikowania się z rówieśnikami okazały się istotne statystycznie. Podobne zależności uzyskano dla związku pomiędzy Zapotrzebowaniem na wsparcie ($r_{ho} = 0,57$; $p < 0,001$), Poszukiwaniem wsparcia ($r_{ho} = 0,34$, $p < 0,001$), Otrzymywanym wsparciem emocjonalnym ($r_{ho} = 0,25$, $p = 0,001$), instrumentalnym ($r_{ho} = 0,33$; $p < 0,001$) oraz informacyjnym ($r_{ho} = 0,31$; $p = 0,001$), jak również pomiędzy Satisfakcją ze wsparcia ($r_{ho} = 0,17$; $p < 0,033$) a otwartym komunikowaniem się z rówieśnikami – wartości w każdym przypadku okazały się statystycznie istotne.

TABELA 7. Wartości współczynników *rho* Spearmana pomiędzy wsparciem dziadków a otwartością w komunikowaniu się z rówieśnikami w grupie dziewcząt ($n = 147$) i w grupie chłopców ($n = 135$)

Wsparcie społeczne	Płeć	<i>rho</i>	S.E.	-95% CI	+95% CI	<i>t</i>	<i>p</i>
Spostrzegane wsparcie emocjonalne	Dz.	0,45	0,07	0,31	0,57	6,14	< 0,001
	Chł.	0,57	0,07	0,44	0,67	8,13	< 0,001
Spostrzegane wsparcie instrumentalne	Dz.	0,57	0,06	0,45	0,67	8,43	< 0,001
	Chł.	0,56	0,07	0,43	0,67	8,04	< 0,001
Zapotrzebowanie na wsparcie	Dz.	0,37	0,07	0,22	0,51	4,93	< 0,001
	Chł.	0,10	0,08	-0,06	0,26	1,21	0,226
Poszukiwanie wsparcia	Dz.	0,34	0,07	0,18	0,47	4,35	< 0,001
	Chł.	-0,00	0,08	-0,17	0,17	-0,00	0,993
Otrzymywane wsparcie emocjonalne	Dz.	0,25	0,08	0,09	0,40	3,181	0,001
	Chł.	0,26	0,08	0,10	0,42	3,25	0,001
Otrzymywane wsparcie instrumentalne	Dz.	0,33	0,07	0,18	0,47	4,32	< 0,001
	Chł.	0,31	0,08	0,15	0,46	3,88	0,002
Otrzymywane wsparcie informacyjne	Dz.	0,31	0,07	0,15	0,45	4,01	0,001
	Chł.	0,30	0,08	0,14	0,45	3,77	0,002
Satysfakcja ze wsparcia	Dz.	0,17	0,08	0,01	0,33	2,15	0,033
	Chł.	0,24	0,08	0,07	0,40	2,99	0,003

TABELA 8. Wartości współczynników *rho* Spearmana pomiędzy wsparciem dziadków a trudnościami w komunikowaniu się z rówieśnikami w grupie dziewcząt i w grupie chłopców

Wsparcie społeczne	Płeć	<i>rho</i>	S.E.	-95% CI	+ 95% CI	<i>t</i>	<i>p</i>
Spostrzegane wsparcie emocjonalne	Dz.	-0,36	0,07	-0,49	-0,20	-4,68	< 0,001
	Chł.	-0,55	0,07	-0,66	-0,42	-7,86	< 0,001
Spostrzegane wsparcie instrumentalne	Dz.	-0,46	0,07	-0,59	-0,32	-6,40	< 0,001
	Chł.	-0,49	0,07	-0,61	-0,35	-6,63	< 0,001
Zapotrzebowanie na wsparcie	Dz.	-0,30	0,07	-0,44	-0,14	-3,86	0,002
	Chł.	0,07	0,08	-0,09	0,24	0,91	0,361
Poszukiwanie wsparcia	Dz.	-0,12	0,08	-0,28	0,04	-1,47	0,143
	Chł.	0,19	0,08	0,02	0,30	2,36	0,019
Otrzymywane wsparcie emocjonalne	Dz.	-0,33	0,07	-0,47	-0,18	-4,32	< 0,001
	Chł.	-0,43	0,07	-0,56	-0,28	-5,60	< 0,001
Otrzymywane wsparcie instrumentalne	Dz.	-0,25	0,08	-0,40	-0,09	-3,20	0,001
	Chł.	-0,15	0,08	-0,31	0,01	-1,82	0,070
Otrzymywane wsparcie informacyjne	Dz.	-0,17	0,08	-0,33	-0,01	-2,13	0,034
	Chł.	-0,05	0,08	-0,22	0,11	-0,65	0,515
Satysfakcja ze wsparcia	Dz.	-0,18	0,08	-0,34	-0,01	-2,26	0,024
	Chł.	-0,18	0,08	-0,34	-0,01	-2,24	0,026

Uzyskane wartości współczynników korelacji r_{ho} Spearmana w grupie chłopców pomiędzy Spostrzeganym wsparciem emocjonalnym ($r_{ho} = -0,55$; $p < 0,001$), instrumentalnym ($r_{ho} = -0,49$; $p < 0,001$) a trudnościami w komunikowaniu się z rówieśnikami okazały się ujemne istotne statystycznie. Podobnie dla związku pomiędzy Otrzymywanym wsparciem emocjonalnym ($r_{ho} = -0,43$; $p < 0,001$) oraz pomiędzy Satysfakcją ze wsparcia ($r_{ho} = -0,18$; $p = 0,026$) z otwartym komunikowaniem się chłopców z rówieśnikami wyniki okazały się istotne statystycznie. Natomiast współczynnik korelacji dla związku pomiędzy Poszukiwaniem wsparcia a trudnościami w komunikowaniu się okazał się dodatni i istotny statystycznie ($r_{ho} = 0,19$; $p = 0,019$). Pozostałe otrzymane współczynniki korelacji są nieistotne statystycznie.

Współczynniki korelacji r_{ho} Spearmana w grupie dziewcząt pomiędzy Spostrzeganym wsparciem emocjonalnym ($r_{ho} = -0,36$; $p < 0,001$), instrumentalnym ($r_{ho} = -0,46$; $p < 0,001$) a otwartością komunikowania się z rówieśnikami okazały się istotne statystycznie, podobnie jak dla związku pomiędzy Zapotrzebowaniem na wsparcie ($r_{ho} = -0,30$; $p = 0,002$), Otrzymywanym wsparciem emocjonalnym ($r_{ho} = -0,33$; $p < 0,001$), instrumentalnym ($r_{ho} = -0,25$; $p = 0,001$), pomiędzy Satysfakcją ze wsparcia a trudnościami w komunikowaniu się z rówieśnikami ($r_{ho} = -0,18$; $p = 0,024$).

DYSKUSJA I WNIOSKI

Celem badań było sprawdzenie, jakie zachodzą różnice oraz jaki zachodzi związek pomiędzy wsparciem dziadków i prężnością a komunikowaniem się z rówieśnikami u chłopców oraz u dziewcząt pochodzących z rodzin samotnych matek. W badaniach zebrano materiał empiryczny od 137 dorastających chłopców i 145 dorastających dziewcząt z rodzin samotnych matek³⁾. Wyniki pozwoliły ustosunkować się do postawionych hipotez.

W hipotezie pierwszej (H_1) oczekiwano, że dziewczęta istotnie korzystniej niż chłopcy ocenią wsparcie od dziadków. Wyniki częściowo potwierdziły hipotezę. Grupa dziewcząt istotnie korzystniej ocenia otrzymywane wsparcie emocjonalne i informacyjne od dziadków. Wyniki potwierdziły regułę, że im bardziej i częściej człowiek poszukuje, tym więcej otrzymuje. Regułę tę zilustrowały wyniki dla dziewcząt, które bardziej poszukiwały wsparcia emocjonalnego i informacyjnego oraz otrzymywały go więcej od dziadków. Wsparcie, przyjmując formę współczucia i zrozumienia, otrzymywania rad, jest istotne w ciągu całego okresu adolescencji. Otrzymane efekty dla grupy dziewcząt wzmocniły uzasadnienie z literatury dotyczące kobiet, które częściej niż mężczyźni są bardziej zadowolone z doświadczanej pomocy ze strony innych (Davidson i in., 2008). Co więcej, grupa dziewcząt istotnie korzystniej ocenia siebie pod względem zakresu poszukiwania wsparcia u dziadków. Rozpad związku rodziców wiąże się z licznymi konfliktami i z niechęcią do sięgania po pomoc innych. Ta niechęć może być konsekwencją wcześniejszego niepowodzenia w relacjach z bliskimi. Sugeruje to, że chłopcy wyrażają mniejszą chęć polegania na pomocy innych, a bardziej na sobie (Semmer, 2006). Jak wcześniej wspomniano, dziadkowie pełnią w rodzinach ważną rolę, pomagają częściej tym rodzicom oraz ich dzieciom, które do-

³⁾ Interpretację wyników poprowadzono z ostrożnością ze względu na rozkład wyników odbiegający od rozkładu normalnego.

świadczą trudności (Fergusson, Maughan, Golding, 2008). Tę opinię potwierdzają wyniki dla dziewcząt, które znacząco różnią się od chłopców w zakresie otrzymywanego wsparcia emocjonalnego i informacyjnego oraz pod względem poszukiwania wsparcia społecznego.

W kolejnej hipotezie (H_2) oczekiwano, że chłopcy mają istotnie wyższą prężność psychiczną w porównaniu do dziewcząt. W grupie dziewcząt zaobserwuje się wyższe zadowolenie z otwartości w komunikacji z rówieśnikami. Wyniki pokazały, że chłopcy w okresie dorastania przejawiają wyższy poziom ogólnej prężności oraz wyższe kompetencje i tolerancję negatywnego afektu, a także w zakresie wytrwałości i determinacji w działaniu. Chłopcy wykazują podobną do grupy dziewcząt wysokość optymistycznego nastawienia i energii oraz poczucia humoru i otwartości na nowe doświadczenia. Ten wynik sugeruje, że chłopcy spstrzegają siebie jako posiadający większą umiejętność rozumienia rzeczy, które z perspektywy wieku mogą być trudnymi, a codzienność spstrzegają w kategoriach wyzwania. Ponadto chłopcy skuteczniej radzą sobie z konsekwencjami działań i potrafią zmienić swoje zachowania tak, by dostosować je do zaistniałej sytuacji.

Wyjaśnienie tej sytuacji wiąże się z dominującym w procesie socjalizacji chłopców nastawieniem na wymagania i przestrzegania określonych reguł. Chłopcy w sytuacjach problemowych częściej sięgają do indywidualnych zasobów niż do szukania pomocy u innych. Otrzymane wyniki dla chłopców mających większe kompetencje osobiste i tolerancję negatywnego efektu niż dziewczęta są zgodne z dotychczasowymi wynikami Niny Ogińskiej-Bulik i Zygryda Juczyńskiego (2011). W porównywalnym stopniu, zarówno chłopcy, jak i dziewczęta, mają umiejętność rozpoznawania, w czym są sprawni, dostrzegania jasnej strony trudnych sytuacji i radzenia sobie ze stresem z poczuciem humoru oraz unikania sytuacji, w których mogliby mieć kłopoty.

Na podstawie doniesień Lisy G. Aspinwall i Lindy Richter (1999) jednym z głównych aspektów prężności jest przekonanie, że dzięki niej można wpływać na bieg własnego życia i przystosować się do różnych okoliczności. Ogólnie wyższa prężność umożliwia lepsze dostosowanie się i radzenie sobie z zachodzącymi zmianami w rodzinie. Może to sugerować, że dziewczęta będą bardziej narażone na pogorszenie samopoczucia jako skutku przedłużającej się sytuacji wzmożonego napięcia, związanej z rozpadem rodziny. Taka sytuacja najczęściej prowadzi do obniżenia u badanych zdolności adaptacyjnych.

Sformułowana trzecia hipoteza (H_3) w obrazie uzyskanych wyników nie została potwierdzona, co pozwala wnioskować, że w jednakowym stopniu badani bez względu na płeć są usatysfakcjonowani otwartością i w podobnym stopniu doświadczają trudności w komunikowaniu się z rówieśnikami.

W kolejnej hipotezie (H_4) spodziewano się, że im wyższe wsparcie dziadków, tym wyższa prężność osób oraz oczekiwano więcej istotnych związków w grupie dziewcząt niż w grupie chłopców. Otrzymane wyniki potwierdziły hipotezę i pokazały więcej istotnych związków w grupie dziewcząt niż w grupie chłopców. W grupie dziewcząt związki pomiędzy spstrzeganym i otrzymywanym wsparciem dziadków oraz jego poszukiwaniem i zapotrzebowaniem a prężnością i jego wymiarami okazały się dodatnie i istotne statystycznie. Otrzymany wynik sugeruje, że im więcej dziewczęta doświadczają tego rodzaju wsparcia, tym wyższa ich prężność. Badane wsparcie nie ma tak istotnego znaczenia w grupie chłopców.

W hipotezie piątej (H_5) oczekiwano, że im wyższa prężność adolescenta, tym bardziej badani otwarcie komunikują się z rówieśnikami. Otrzymane efekty sugerują,

że wraz ze wzrostem wyników dla wsparcia społecznego dziadków wzrasta otwartość komunikowania się dziewcząt z rówieśnikami. Podobnie jak w grupie chłopców, poza zapotrzebowaniem na wsparcie i jego poszukiwaniem, które nie wykazują istotnego statystycznie związku z otwartym komunikowaniem z rówieśnikami. Tak jak przewidziano, wyniki ujawniły, że im wyższy poziom prężności i jego wymiarów – optymistyczne nastawienie, wytrwałość i determinacja w działaniu, poczucie humoru i otwartość na nowe doświadczenia oraz osobiste kompetencje, tym bardziej zadawalająca otwartość w komunikowaniu się dorastających z rówieśnikami, zarówno dla chłopców jak i dziewcząt. Dane te potwierdziły wartości współczynników korelacji, które pokazały związki między prężnością a stylami komunikowania się rówieśnikami. Rówieśnicy, posiadając podobne doświadczenia mogą podzielać ze swoimi kolegami sposób rozumienia i przeżywania świata, a dzięki temu mają większe możliwości oddziaływania w porównaniu np. z rodzicami.

Ponadto na podstawie uzyskanych wyników stwierdzono, że dla dziewcząt w porównaniu do chłopców uchwycono więcej znaczących zależności otwartej komunikacji z rówieśnikami od wsparcia dziadków oraz od jego miar. Dla obydwu grup tak samo ważną rolę w kształtowaniu pozytywnych relacji z rówieśnikami ma otrzymywane wsparcie emocjonalne oraz spostrzegane dostępne wsparcie dziadków – zarówno instrumentalne, jak i informacyjne. W grupie chłopców bez znaczenia ma zapotrzebowanie oraz poszukiwanie wsparcia. Zaobserwowano brak istotnej zależności między aktualnie otrzymywanym wsparciem instrumentalnym i informacyjnym, a trudnościami w komunikowaniu się chłopców z rówieśnikami. Należy sądzić, że ten rodzaj wsparcia dziadków nie ma związku z trudnościami w komunikowaniu się z rówieśnikami. Zrozumiałe jest, że w okresie adolescencji młodzież zwraca się w kierunku świata społecznego reprezentowanego przez rówieśników (van Wel, 1994), kwestionuje autorytet dorosłych, tworzy związki przyjacielskie i w nich odnajduje wsparcie. Znaczenie tych wyników podkreśla obserwacja, że wraz ze wzrostem spostrzeganego wsparcia od dziadków wzrasta otwartość w komunikowaniu się z rówieśnikami.

Ponadto wyniki pozwalają wnioskować, że płeć znacząco różnicuje siłę związków między wsparciem dziadków a otwartością w komunikowaniu się z rówieśnikami (H_6). W grupie chłopców nie stwierdzono związków między zapotrzebowaniem i poszukiwaniem wsparcia u dziadków a komunikowaniem się z rówieśnikami. Uzyskane wyniki sugerują, że w grupie chłopców wraz z przyrostem spostrzeganego dostępnego wsparcia oraz otrzymywanego wsparcia emocjonalnego dziadków, a także zwiększającą się satysfakcją z tego wsparcia, obniżają się ich trudności w komunikowaniu się z rówieśnikami. Natomiast w grupie dziewcząt, poza poszukiwaniem wsparcia, które okazało się nieistotne statystycznie, wzrost każdego z rodzajów wsparcia ze strony dziadków obniża ich trudności w komunikowaniu się w grupie rówieśników.

Przyjmując, że sposób i jakość przystosowania się jednostki do otaczającego świata zależą od posiadanych przez nią zasobów, uzyskane wyniki pokazały, że otwartość w komunikowaniu się z rówieśnikami w znaczącym stopniu wiąże się z prężnością i jego czynnikami. Dzięki wsparciu dziewczęta mogą lepiej angażować się w relacje z rówieśnikami, ale także oczekują więcej pomocy w tych działaniach. Przyjmując za Hobfollera (2006), że wsparcie społeczne jest zasobem, to posiadanie dziadków będzie jego źródłem. Zatem dla dzieci z rodzin samotnych matek brak ojca będzie stanowił o jeden zasób mniej. Rekompensatą tego zasobu może być obecność dziadków i ich wsparcie społeczne jako zasób będący czynnikiem promującym prężność psychiczną i jej wymiary oraz komunikowanie się z rówieśnikami, niezależnie od płci adolescentów.

Podsumowując, zasoby indywidualne – prężność oraz zasoby środowiskowe – wsparcie w znaczącym stopniu wykazują związki z kształtowaniem relacji z rówieśnikami. Uchwycono podobne znaczenie zasobów dla wszystkich adolescentów, gdzie każdy rodzaj wsparcia społecznego pozytywnie wiąże się z otwartością w relacjach rówieśniczych. Jedyny wyjątek stanowią zapotrzebowanie i poszukiwanie wsparcia u dziadków – dla chłopców. Interesujący rezultat badawczy odniósł się do sytuacji zależności problematycznej komunikacji chłopców z rówieśnikami od otrzymywanego wsparcia instrumentalnego i informacyjnego.

Ogólnie rzecz ujmując, wsparcie i pomoc dziadków dorastającym w rodzinach obarczonych stresem z powodu rozpadu związku rodziców mogą im pozwolić poczuć się bezpiecznej w relacjach rówieśniczych i sprzyjać otwartości we wzajemnym komunikowaniu się. Na tej podstawie można stwierdzić, że:

- płeć adolescentów odgrywa znaczącą rolę w ocenie prężności psychicznej, wsparcia dziadków oraz komunikowania się z rówieśnikami. Dziewczeta są bardziej zadowolone ze wsparcia dziadków w przeciwieństwie do chłopców, którzy korzystniej oceniają swoją prężność – zarówno ogólną, jak i niektóre jego wymiary. Obydwie grupy są podobnie usatysfakcjonowane z komunikowania się z rówieśnikami;
- siła związków między prężnością, wsparciem dziadków a komunikowaniem się z rówieśnikami zależy od płci adolescentów. Dla komunikacji otwartej chłopców z rówieśnikami bez znaczenia ma zapotrzebowanie na wsparcie i jego poszukiwanie, w przeciwieństwie do dziewcząt, dla których, oprócz wsparcia spostrzeganego, otrzymywanego oraz satysfakcji ze wsparcia, również i te rodzaje wsparcia wykazują zasadnicze znaczenie;
- w grupie chłopców w porównaniu do grupy dziewcząt otrzymano mniej istotnych związków pomiędzy wsparciem społecznym a ich otwartością w komunikowaniu się z rówieśnikami. Wniosek dotyczy także związków pomiędzy wsparciem dziadków a ich trudnościami w komunikowaniu się z rówieśnikami;
- ustalono więcej istotnych związków pomiędzy wsparciem dziadków a prężnością i jego wymiarami w grupie dziewcząt niż w grupie chłopców. Wyniki pokazały, że wraz z przyrostem wsparcia spostrzeganego i otrzymywanego – wyjątek stanowi otrzymywane wsparcie emocjonalne – wzrasta prężność i jego niektóre wymiary;
- dla osób, bez względu na płeć, wraz z przyrostem spostrzeganego i otrzymywanego wsparcia wzrasta otwartość, a obniżają się trudności w komunikowaniu się z rówieśnikami. Podobnie jak w przypadku wzrostu prężności psychicznej.

Ograniczenia badań

W badaniach skupiono się na analizie wkładu wsparcia dziadków oraz prężności w komunikowanie się adolescentów z rówieśnikami, koncentrując się na młodzieży z rodzin samotnych matek zaklasyfikowanych razem ze względu na niską liczbę respondentów w każdej grupie. W omawianym badaniu bazą do oceny wsparcia dziadków były wyłącznie informacje podawane przez wnuczeta, dlatego wyniki nie mogą być uogólniane na populację dziadków. Ponadto inne czynniki mogą pośredniczyć w relacjach pomiędzy komunikowaniem się z rówieśnikami, wsparciem a prężnością, co również otwiera przestrzeń do przyszłych badań. Poza tym nie wzięto pod uwagę informacji od dziadków dotyczących udzielanego wsparcia, wieku, stanu zdrowia, pracy zawodowej, wspólnego zamieszkiwania z wnukami – więc czynników, które mogą mieć wpływ na relacje międzypokoleniowe.

Sugestie dalszych badań

Wzmoczone relacje między jednostką a grupą rówieśniczą w okresie dorastania zależą od zasobów adolescenta, które mogą mieć znaczenie dla planowania programów prewencyjnych i interwencyjnych dotyczących np. zachowań ryzykownych na poziomie grupy. Dla przyszłych badań rekomenduje się głębszą analizę różnych grup młodzieży i zaznaczenie większego rozróżnienia pomiędzy tymi grupami. Badanie podkreśla potrzebę pogłębienia analiz z uwzględnieniem nie tylko cech adolescentów i ich najbliższych krewnych, lecz także czynników występujących poza rodziną. Wydaje się, że obecne badanie ułatwia zrozumienie roli prężności i wsparcia dziadków w przewidywaniu komunikowania się adolescentów z rówieśnikami. Co więcej, zwiększa zrozumienie badanych adolescentów z rodzin samotnych matek – grupy, która gromadziła niekorzystne i stresujące doświadczenia rodzinne. Dlatego instytucje publiczne, takie jak szkoły i organizacje pomocy społecznej, powinny rozpoznawać dziadków jako potencjalnie istotne źródło wsparcia dla młodych ludzi w ogóle, a w szczególności dla tych, których rodziny przechodzą przez okres zmian kryzysowych. Wyniki badania mogą służyć jako platforma, na bazie której można przeprowadzić dalszą analizę wpływu dziadków oraz prężności młodzieży na jakość relacji dorastających z rówieśnikami.

BIBLIOGRAFIA

- Aspinwall, L.G., Richter, L. (1999). Optimism and self-mastery predict more rapid disengagement from unsolvable tasks in the presence of alternatives. *Motivation and Emotion*, 23, 221–245.
- Baker, L.A., Silverstein, M., Putney, N.M. (2008). Grandparents raising grandchildren in the United States: Changing family forms, stagnant social policies. *Journal of Sociology and Social Policy*, 28(7), 53–69.
- Barnes, H.L., Olson, D.H. (1985). Parent-adolescent communication and the circumplex model. *Child Development*, 56, 438–447.
- Barrera, M., Chassin, L., Rogosch, F. (1993). Effects of social support and conflict on adolescent children of alcoholic and non-alcoholic fathers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 602–612.
- Baxter, J., Warren, D. (2016). Grandparents in their young grandchildren's lives. *Australian Institute of Family Studies*. <http://www.growingupinaustralia.gov.au/pubs/asr/2015/asr2015b.pdf> (dostęp: 1.06.2017).
- Basińska, M.A. (2009). *Funkcjonowanie psychologiczne pacjentów w wybranych chorobach endokrynologicznych. Uwarunkowania somatyczne i osobowościowe*. Bydgoszcz: Wydawnictwo UKW.
- Birkeland, M.S., Breivik, K., Wold, B. (2014). Peer acceptance protects global self-esteem from negative effects of low closeness to parents during adolescence and early adulthood. *Journal of Youth and Adolescence*, 43(1), 70–80. doi:10.1007/s10964-013-9929-1.
- Bukowski, W.M., Brendgen, M., Vitaro, F. (2008). Peer and socialization: Effects on externalizing and internalizing problems. W: J.E. Grusec, P.D. Hastings (red.), *Handbook of socialization: Theory and research* (s. 355–381). New York: The Guilford Press.
- Cieślak, R., Elias, A. (2004). Wsparcie społeczne a osobowość. W: H. Sęk, R. Cieślak (red.), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie* (s. 68–90). Warszawa: WN PWN.
- Davidson, L.M., Demaray, M.K., Malecki, C.K., Ellonen, N., Korkiamaki, R. (2008). United States and Finnish adolescents' perceptions of social support: A cross-cultural analysis. *School Psychology International*, 29, 363–375.

- Domagała-Zyśk, E. (2012). Relacje rówieśnicze uczniów z niespecyficznymi trudnościami w nauce. W: E. Domagała-Zyśk (red.), *Uczeń ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w środowisku rówieśniczym* (s. 13–27). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Dunn, J., Deater-Deckard, K. (2001). *Children's views of their changing families*. Pozyskano z: https://www.researchgate.net/profile/Kirby_Deater-Deckard/publication (dostęp: 23.07.2017).
- Fergusson, E., Maughan, B., Golding, J. (2008). Which children receive grandparental care and what effect does it have? *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(2), 161–169. doi:10.1111/j.1469-7610.2007.01840.x.
- Flach, F.F. (1988). *Resilience: Discovering new strength at times of stress*. New York: Balantine Books.
- Fontaine, R.G., Yang, C., Burks, V.S., Dodge, K.A., Price, J.M., Pettit, G.S., Bates, J.E. (2009). Loneliness as a partial mediator of the relation between low social preference in childhood and anxious/depressed symptoms in adolescence. *Development and Psychopathology*, 21(02), 479. doi: 10.1017/S0954579409000261.
- Fredrickson, B. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56, 218–226.
- Goldstein, S.E., Davis-Kean, P.E., Eccles, J. (2005). Parents, peers and problem behavior: A longitudinal investigation of the impact of relationship perceptions and characteristics on the development of adolescent problem behavior. *Developmental Psychology*, 41, 409–411.
- Grygiel, P. (2015). *Test ukrytej struktury kwestionariusza „Poczucie Integracji Rówieśniczej”*. Częściowo konfirmacyjny model podwójnego czynnika z ładunkami krzyżowymi. XXI Konferencja Diagnostyki Edukacyjnej w Bydgoszczy. Pozyskano z: http://www.ptde.org/file.php/1/Archiwum/XXI_KDE/PDF/Grygiel.pdf (dostęp 12.01.2017).
- Harwas-Napierała, B. (2006). Komunikacja w rodzinie ujmowanej jako system w relacji rodzice–dzieci. *Roczniki Socjologii Rodziny*, XVII, 221–233.
- Heszen, I. (2013). *Psychologia stresu*. Warszawa: WN PWN.
- Hobfoll, S. (2006). *Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu*. Gdańsk: GWP.
- Hendo-Milewska, A., Wojtach, A. (2013). Jakość relacji rówieśniczych w środowisku szkolnym: od obojętności do wzajemnej pomocy. W: Z. Gaś (red.), *Młodzież zagubiona. Młodzież poszukująca* (s. 31–54). Lublin: Innovatio Press.
- Kasprzak, A., Basińska, M.A., Lewandowska, P. (2013). Resiliency and the subjective evaluation of health in mothers of children with Asperger's syndrome. *Health Psychology Report*, 1, 34–41.
- Kozerska, A., Miszczak, E., Naporą, E. (2015). Zaangażowanie dziadków w ocenianie wnuków z rodzin samotnych matek. *Kultura i Edukacja*, 1(107), 231–246.
- Kriegerlewiec, O. <http://www.psychologia.pl/inicjatywakorczaowska/files/KRIEGERLEWICZ.pdf> (dostęp: 29.04.2015).
- Laireiter, A., Baumann, U. (1992). Network structures and support functions: Theoretical and empirical analyses. W: H. Veiel, Hans, U. Baumann (red.), *The Meaning and Measurement of Social Support. The Series in Clinical and Community Psychology* (s. 33–55). Washington, DC. Abstract. Pozyskano z: <http://psycnet.apa.org/psycinfo/1991-99017-002> (dostęp: 30.06.2016).
- Letzring, T.D., Block, J., Funder, D.C. (2005). Ego-control and ego-resiliency: Generalization of self-report scales based on personality descriptions from acquaintances, clinicians, and the self. *Journal of Research in Personality*, 39, 396–398.
- Łuszczynska, A., Kowalska, M., Mazurkiewicz, M., Schwarzer, R. (2006). Berlińskie Skale Wsparcia Społecznego (BSSS): wyniki wstępnych badań nad adaptacją skal i ich własnościami psychometrycznymi. *Studia Psychologiczne*, 44(3), 17–27.
- Mercer, S.H., DeRosier, M.E. (2008). Teacher preference, peer rejection, and student aggression: A prospective study of

- transactional influence and independent contributions to emotional adjustment and grades. *Journal of School Psychology*, 46(6), 661–685. doi: 10.1016/j.jsp.2008.06.006.
- Napora, E. (2016). Relacje z dziadkami w retrospekcyjnych badaniach dorosłych wnucząt. *Psychologia Wychowawcza*, 10, 84–97. doi: 10.5604/00332860.1234503
- Napora, E. (2018). Skala Komunikowania się Adolescentów z Rówieśnikami (SKAR) – właściwości psychometryczne narzędzia szacującego zadowolenie z relacji z rówieśnikami. *Polskie Forum Psychologiczne*.
- Napora, E., Kozerska, A., Schneider, A. (2014). Parentyfikacja dziadków czynnikiem resilience w funkcjonowaniu rodziny samotnej matki – przegląd badań. *Kultura i Edukacja*, 1(101), 51–71.
- Napora, E., Pękala, B. (2014). Wsparcie i komunikacja matek czynnikiem prężności w funkcjonowaniu córek wśród rówieśniczek. *Polskie Forum Psychologiczne*, 19(3), 371–386.
- Ogińska-Bulik, N., Juczyński, Z. (2008). Skala Pomiaru Prężności (SPP-25). *Nowiny Psychologiczne*, 3, 39–56.
- Ogińska-Bulik, N., Juczyński, Z. (2011). Skala pomiaru prężności – SPP-18. *Polskie Forum Psychologiczne*, 16(1), 7–28.
- Oleszkowicz, A., Senejok, A. (2013). *Psychologia dorastania Zmiany rozwojowe w dobie globalizacji*. Warszawa: WN PWN.
- Parker, P.D., Ciarrochi, J., Heaven, P., Marshall, S., Sahdra, B., Kiuru, N. (2015). Hope, Friends, and Subjective Well-Being: A Social Network Approach to Peer Group Contextual Effects. *Child Development*, 86(2), 642–650. doi: 10.1111/cdev.12308.
- Poleszak, W. (2004). Diagnoza relacji rówieśniczych w środowisku szkolnym. W: Z. Gaś (red.), *Badanie zapotrzebowania na profilaktykę w szkole. Poradnik dla szkolnych liderów profilaktyki* (s. 155–170). Lublin: Wydawnictwo Fundacji Masz Szansę.
- Raław, M., Trawkowska, D. (2013). *Samotne rodzicielstwo. Między diagnozą a działaniem*. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Rose, S.R., Fatout, M.F. (2003). Contemporary social issues affecting children and adolescents in family systems. W: *Social work practice with children and adolescents* (s. 50–67). Boston: MA: Pearson Education, Inc.
- Rostowska, T. (2001). *Konflikt międzypokoleniowy w rodzinie: analiza psychologiczna*. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Ruiz, S.A., Silverstein, M. (2007). Relationships with Grandparents and the Emotional Well-Being of Late Adolescent and Young Adult Grandchildren. *Journal of Social Issues*, 63(4), 793–808. doi: 10.1111/j.1540-4560.2007.00537.x
- Sagone, E., De Caroli, M.E. (2016). „Yes... I can”: Psychological resilience and self – efficacy in adolescents. *International Journal of Developmental and Educational Psychology*, 1, 141–148.
- Semmer, N. (2006). Personality, stress and coping. W: M. Vollrath (red.), *Handbook of Personality and Health* (s. 73–113). Chichester: Wiley.
- Sęk, H. (2003). Wsparcie społeczne jako kategoria zasobów i wieloznaczne funkcje wsparcia. W: Z. Juczyński, N. Ogińska-Bulik (red.), *Zasoby osobiste i społeczne sprzyjające zdrowiu jednostki* (s. 17–32). Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Sęk, H., Cieślak, R. (2004). Wsparcie społeczne – sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne. W: H. Sęk, R. Cieślak (red.), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie* (s. 11–28). Warszawa: WN PWN.
- Stewart, J. (red.). (2000). *Mosty zamiast murów. Podręcznik komunikacji interpersonalnej*. Warszawa: WN PWN.
- Sutor-Głodzik, P., Wnęk, J.A. (2008). Obraz najstarszego pokolenia w percepcji małych dzieci. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 6, 33–37.
- Ścibisz, A. (2009). *Spostrzegane wsparcie i sympatia rówieśników, a style radzenia sobie ze stresem przez młodzież licealną*. Pozyskano z: <http://www.sztukaleczenie.pl> (dostęp: 1.07.2017).
- Tugade, M.M., Fredrickson, B.L. (2004). Resilient Individuals Use Positive Emotions to Bounce Back From Negative Emotional Experiences. *Journal of Personality*

- ty and Social Psychology*, 86(2), 320–333.
doi: 10.1037/0022-3514.86.2.320.
- Turkiewicz-Maligranda, A. (2014). Prężność osobowa jako osobowościowy zasób zdrowotny. *Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne*, 4(2), 173–176.
- Tyszkowa, M. (1990). Rola dziadków w rozwoju wnuków. Analiza na podstawie pracowań uczniów i studentów. *Psychologia Wychowawcza*, 5, 301–317.
- Uchnast, Z. (1997). Prężność osobowa: Empiryczna typologia i metoda. *Roczniki Filozoficzne*, 45(4), 27–49.
- Wagnild, G.M., Young, H.M. (1993). Development and psychometric evaluation of the Resilience Scale. *Journal of Nursing Measurement*, 1, 165–178.
- Wel van, F. (1994). I count my parents among my best friends: Youth's bonds with parents and friends in the Netherlands. *Journal of Marriage and the Family*, 56, 835–843.
- Werner, E.E., Smith, R.S. (1982). *Vulnerable but Invincible: A Study of Resilient Children*. New York: McGraw-Hill.
- Zawadzka, A. (1998). Rozmowy dziadków z wnukami jako forma wypoczynku. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 10, 11–14.

SUPPORT OF GRANDPARENTS, RELATIONSHIPS WITH PEERS, AND RESILIENCE IN ADOLESCENTS BROUGHT UP BY SINGLE MOTHERS

Abstract: The purpose of the study was to determine the relationships between grandparents' support, communication with peers, and resilience among adolescents with single mothers. Also, the role of gender in the above-mentioned phenomena was looked at. The study was conducted using the *Berlin Social Support Scales* (BSSS), the proprietary *Scale of Communication of Adolescents with Peers* (SKAR); *Resilience Measurement Scale* SPP-18, as well as a personal survey. The sample included 145 adolescent girls and 137 boys. The results showed that, when it comes to communication with their peers, the participants of the study did not significant-

ly differ from each other. The boys were significantly more resilient, while the girls sought and received their grandparents' support significantly more often. In both groups, significantly positive relationships were observed between resilience, grandparents' support, and openness in communication with peers. This result is in opposition to the relationships with difficult communication. In conclusion, the gender of adolescents plays an important role in using resources and in shaping relationships with peers.

Keywords: resilience, social support, single mother families, adolescence.